

Boekbesprekingen

Müller, T.

De warme stad. Betrokkenheid bij het publieke domein

Dissertatie Universiteit van Amsterdam
Utrecht: Jan van Arkel, 2000, 192 pp.
ISBN 90-6224-448-3

De Chicago School van onder anderen Robert Park legt de nadruk op de menselijke symbiose: het in onderlinge relatie tot elkaar staan van personen in een wisselwerking met het milieu (ruimte). Welbeschouwd is het proefschrift van Müller, *De warme stad*, een zoektocht naar de publieke sfeer als ruimte voor betrokkenheid en emotie, in die ecologische traditie te plaatsen. Mooi zijn Müllers beschrijvingen van 'bekende vreemden'. Het betreft indirecte of zeer oppervlakkige contacten met vreemden, die periodiek terugkeren. De jogger om halfnegen in het Oosterpark, het oude mannetje dat dagelijks langsloopt en een herkenningsteknikje geeft. Dit deel van het proefschrift is een overtuigende weergave van de betekenisgevende functie van indirecte contacten in de openbare ruimte. 'Hoe vluchtig en oppervlakkig deze ontmoetingen ook lijken, ze zijn van grote betekenis voor de beleving van de publieke sfeer. Ze veranderen het anonieme en onpersoonlijke karakter van de publieke wereld, waardoor stedelingen haar ervaren als een vertrouwde omgeving' (p. 129). Über-

haupt, door het kijken naar mensen, het interpreteren van hun gedragingen, wordt de stad gedeanonimiseerd, en ontstaat er stedelijke warmte.

Hiermee zet de auteur zich af tegen de heersende opvatting dat anonimiteit in de publieke sfeer een negatieve eigenschap van de stad is. Dat lukt hem wat betreft de 'bekende vreemden' heel goed. Voor de rest leren we eigenlijk niet zo veel nieuws. We weten allemaal wel dat secondenlang oogcontact perspectieven biedt. Müller zegt voort te bouwen op het theoretische werk van Erving Goffman, maar zijn weinig schokkende empirische bevindingen zijn slechts marginale toevoegingen.

In dat verband is het een gemiste kans dat Müller in zijn uitweiding over erotische contacten in de stad niet refereert aan de Amsterdamse wallen, waar seksuele contacten *per definitie* publiek zijn. Op de wallen is immers sprake van anonieme, vrijwillige, vrijblijvende contacten die elk moment door de participanten kunnen worden beëindigd. De Duitse socioloog Bahrdt postuleerde in zijn "Die moderne Großstadt" (1961) deze drie kenmerken als noodzakelijke voorwaarden voor openbaarheid.

Vervolgens rijst de vraag of de door Müller beschreven ontmoetingen wel des stads zijn. Ook in het dorp hebben oog- en (gering) lichaamscontact immers betekenis. Ook daar worden vrouwen die van hun fiets vallen

weer op de been geholpen. Müllers beperking tot de stad (lees: Amsterdam) breekt hem in dit verband op. Zijn conclusie dat het er 'niettemin sterk op [lijkt] dat de warme stad een fenomeen is dat onlosmakelijk verbonden is met de huidige sociale en ruimtelijke context van stedelijkheid' (p. 167), is dan ook wat al te voorbarig.

Verder laat hij ons zitten met de vraag wat die 'ruimtelijke context' dan wel is. Hoe moeten planologen steden ontwikkelen of stadswijken herstructureren, zodanig dat er sprake is van een 'warme stad'?

Door de afwezigheid van ruimtelijke interesse bij de auteur is onbekend *waarom* de respondenten op dat moment in die openbare ruimte zijn. Wat is de kwaliteit van die ruimten? Daardoor levert hij geen bijdrage aan het debat omtrent parochialisering, dat door de Amerikaanse sociologe Lofland, waar Müller sterk op zegt te leunen, is aangezwengeld. Van parochialisering is sprake als relatief bekenden (of 'soortgenoten') de semi-openbare plekken domineren, soms ook wat betreft inrichting. Ikzelf heb in 1999 proberen aan te tonen dat verschillende soorten stedelingen verschillende parochiale plekken opzoeken. Is het alleen dáár waar sprake is van Müllers warme stad? We weten het niet. Müller laat hiermee interessante vragen liggen. Feit blijft wel dat hij een boek heeft geschreven waarin duidelijk wordt dat de publieke sfeer in de stad er ook een kan zijn van betrokkenheid en emotie, van warmte kortom. Dat is in een politieke constellatie waarin het primaat bij veiligheid ligt, geen overdreven luxe. Uit het boek wordt duidelijk dat mensen plezier beleven in de stedelijke openbare ruimten. En zelfs meer dan dat: gedragingen in de openbare sfeer geven betekenis aan het leven in de stad. Müller is

wat dit betreft stroomopwaarts gevaren. Lof.

J. Gadet

Niekerk, M. van
Premigration Legacies and Immigrant Social Mobility. The Afro-Surinamese and Indo-Surinamese in the Netherlands

Lanham: Lexington Books, 2002, 291 pp.
ISBN 0-7391-0431-4

Niekerk, M. van
'De krekel en de mier': fabels en feiten over maatschappelijke stijging van Creoolse en Hindoestaanse Surinamers in Nederland

Dissertatie Universiteit van Amsterdam
Amsterdam: Het Spinhuis, 2000, 262 pp.
ISBN 90-5589-168-1

De Engelse uitgave is een vertaling van het oorspronkelijk Nederlandstalige proefschrift uit 2000. Onderzoek naar sociale mobiliteit is in Nederland een bloeiende tak van de sociologiebeoefening. Meestal is dat onderzoek kwantitatief en gebaseerd op grote datasets waarmee heel goed algemene of internationaal vergelijkende trends kunnen worden onderzocht. Maar dat is ook meteen de beperking van dit onderzoek. Want wat betekent sociale stijging eigenlijk voor individuen en hoe werkt het precies, dat wordt uit zulke studies eigenlijk niet duidelijk. Antropologisch onderzoek met zijn nadruk op 'the native point of view' zou die kant van de sociale mobiliteit goed kunnen laten zien, maar antropologen zullen niet gauw over zo'n onderwerp een systematisch boek schrijven.

ven. Dat maakt de studie van de Amsterdamse antropologe Mies van Niekerk, verbonden aan het IMES, zo opmerkelijk. Ze maakt gebruik van een goed verantwoorde eigen steekproef onder twee migrantengroepen uit Suriname, Creolen en Hindoestanen, ze heeft de respondenten zelf uitvoerig ondervraagd en die ook hun levensgeschiedenis laten vertellen. Sommige data worden in simpele, adequate tabellen in bijlagen gepresenteerd, maar de nadruk ligt op de presentatie van haar kwalitatieve gegevens waarbij citaten uit de levensverhalen verhelderende inzichten bieden in hoe de maatschappelijke stijging bij de twee groepen verloopt, welke hulpbronnen daarbij worden aangewend en welke verschillen er tussen de twee groepen aanwezig zijn. Het research design zal sociologen vertrouwd voorkomen maar de uitwerking is toch anders.

Zo biedt Van Niekerk enkele hoofdstukken die de geschiedenis van de twee groepen in Suriname en hun komst naar Nederland beschrijven. De Surinaamse bevolkingsgroep is zeer heterogeen zowel etnisch, Creolen, Hindoestanen, Javanen en Chinezen, als sociaal-economisch. Aanvankelijk waren het vooral beter geschoolden die naar Nederland migreerden, maar ten tijde van de massale verhuizing in de jaren zeventig daalde het gemiddelde onderwijsniveau aanzienlijk. Van de Surinamers die in 1979 in Nederland woonden was 68 procent in Suriname werkzaam geweest als lagere employé of geschoolde arbeider.

Dikwijls wordt verondersteld dat de Hindoestaanse groep in Nederland veel succesrijker is dan de Creoolse. Centraal in de studie staat dan ook de vraag naar mogelijke verschillen in sociale mobiliteit tussen de twee

etnische groepen. Beide groepen zijn op ongeveer hetzelfde tijdstip naar Nederland geëmigreerd en in ongeveer vergelijkbare maatschappelijke omstandigheden terechtgekomen. Omdat een aantal factoren dus voor beide groepen min of meer constant zijn, ligt de nadruk meer op de geschiedenis en de cultuur van beide groepen ter verklaring van die eventuele verschillen. Voor het onderzoek is de geschiedenis gereconstrueerd van 64 families die in veel gevallen weer uit meer gezinnen en huishoudens bestaan. Bij de personen gaat het niet alleen om het hoofd van het huishouden maar zijn ook gegevens over kinderen verzameld. In totaal is er een steekproef van 288 personen, hoewel niet voor iedere respondent de gegevens even uitvoerig zijn.

De traditionele arbeidsdeling tussen mannen en vrouwen in Suriname is ook weer zichtbaar bij de arbeidsmarktparticipatie in Nederland. Opgesplitst naar de twee groepen blijkt dat Creoolse mannen in Nederland de hoogste participatie kennen en Hindoestaanse vrouwen de laagste. Ook de arbeidsmarktparticipatie van Creoolse vrouwen ligt hoog, zelfs hoger dan bij Nederlandse vrouwen. Inmiddels blijkt zich bij Creoolse mannen een polarisatie af te tekenen. Aan de ene kant goed opgeleide en redelijk goed verdienende mannen, aan de andere kant een groep laaggeschoolden en langdurig werklozen. In de grote steden is er bovendien een groep van werkloze mannen die in aanraking zijn gekomen met de drugs-handel. Traditioneel zijn Creoolse vrouwen gericht op een reguliere baan omdat zij de zorg hebben voor de kinderen. In de Creoolse volksklasse ontleen mannen hun status aan de wereld buiten het gezin en zijn ze vaker gericht op alternatieve carrières. Bij Hindoestaanse jongens uit gezinnen die uit

Paramaribo komen valt een vergelijkbare houding te zien.

Uiteraard biedt de Nederlandse samenleving ook nieuwe mogelijkheden en neemt het aantal banen voor beide groepen toe. Creoolse vrouwen hebben daarbij het 'voordeel' dat hun overgeplaatste matrifocale patronen steeds meer zijn gaan samenvallen met veranderingen in de Nederlandse samenleving, zoals grotere deelname van vrouwen aan de arbeidsmarkt en andere gezinsvormen bij de Nederlandse bevolking. De jongere generatie Hindoestanen is in dit opzicht snel aan het emanciperen, waarbij jonge vrouwen zeer profiteren als het om studie en arbeidsparticipatie gaat. Had de eerste generatie Hindoestanen in Nederland in termen van lagere opleiding en de slechtere beheersing van het Nederlands nog een relatieve achterstand ten opzicht van de Creolen, die achterstand wordt in de tweede generatie snel ingelopen. De schrijfster verklaart dat gedeeltelijk vanuit de geschiedenis van de Hindoestanen in Suriname waar hun onderwijsdeelname later op gang kwam en waar de nadruk op zelfstandig ondernemerschap groot was. De familiestructuur speelde een ondersteunende rol. Bij de jongere Hindoestaanse generatie lijken deze factoren te motiveren om te streven naar een succesrijke school- en beroepsloopbaan. Het verlangen om via onderwijs sociaal te stijgen is ook bij de Creoolse bevolkingsgroep aanwezig maar is waarschijnlijk meer gerelateerd aan de maatschappelijke positie van de ouders. Net als bij Nederlandse gezinnen heeft het moderne en geïndividualiseerde gezinspatroon in sommige situaties zijn nadelen, omdat jongeren van huis uit minder pressie ondervinden bij het realiseren van onderwijs- en beroepsambities.

Tot slot wijdt de schrijfster een hoofdstuk aan de sociale omgeving en netwerken. Hoewel veel Surinamers, zeker in het begin, in concentratiewijken woonden, valt er inmiddels een verspreiding over de hele stad te zien. Niettemin is het interessant om te zien dat de opkomende Surinaamse middenklasse bijvoorbeeld in de Bijlmermeer nog steeds bij elkaar blijft wonen, zij het tegenwoordig in redelijke dure koopwoningen. Hindoestanen met enig succes hebben de neiging zich van de Hindoestaanse gemeenschap af te keren, of beter gezegd van de 'doorsnee' Hindoestanen met hun veronderstelde lage integratieniveau. Aan de hand van veel citaten en voorbeelden laat Van Niekerk ook zien hoe sociale netwerken kunnen helpen om de individuele positie te verbeteren maar stijging ook kunnen belemmeren. De onderlinge hulpverlening is zeker positief, maar er is soms ook sterke sociale controle. In de Surinaamse gemeenschap wordt wel gesproken van een 'krabbenmentaliteit'. Het Hollandse equivalent is natuurlijk dat niemand boven het maaiveld mag uitsteken. Concluderend meent de schrijfster dat de uitgangspositie van de Creolen en Hindoestanen bij aankomst in Nederland redelijk verschillend was. Ondanks de betere uitgangspositie kostte het Creolen veel moeite om direct bij de Nederlandse arbeidsmarkt aan te sluiten, terwijl bij de Hindoestanen sprake was van een voortzetting van hun al in Suriname begonnen inhaalmanoeuvre op het gebied van onderwijs en arbeidsparticipatie. De schrijfster zegt het niet zo expliciet maar het lijkt me waarschijnlijk dat beide groepen betrekkelijk snel aan een culturele integratie zijn begonnen met een nadruk op Nederlandse individualiteit en mobiliteit. De twee groepen beginnen onderling ook steeds

meer op elkaar te lijken, en hun opvattingen – of ze het willen of niet – steeds meer op die van de ‘doorsnee’ Nederlanders. Wat dat betreft is er een hemelsbreed verschil met Turken, die als gemeenschap zeer goed zijn georganiseerd, ook een zeker succes bij hun economische integratie hebben, maar in andere opzichten een tot nu toe naar binnen gerichte gemeenschap zijn gebleven.

Van Niekerk heeft een interessant boek geschreven waarbij haar kracht schuilt in het zelf aan het woord laten van diverse respondenten. Daarmee wordt overtuigend duidelijk dat zulke inzichten een waardevolle uitbreiding geven van de inzichten verkregen uit grootschalige kwantitatieve analyses. Zaken blijken vaak toch genuanceerder te liggen dan die analyses suggereren. Kwantitatieve onderzoekers zouden hun voordeel kunnen doen met het lezen van dit boek om hun eigen hypothesen verder aan te scherpen.

H. Schijf

Asbeek Brusse, W., H. van Dalen & B. Wissink
Stad en land in een nieuwe geografie

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid

Den Haag: Sdu Uitgevers, 2002, 192 pp.
ISBN 90-12-095655-4

Deze bijdrage uit de reeks ‘voorstudies en achtergronden’ van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) is een poging om het recent verhevigde debat over de ruimtelijke inrichting van Nederland – zoals dat behoort bij een studie van de WRR

– meer diepgang te geven. Het rapport bekritiseert de klassieke tegenstelling tussen enerzijds compacte steden en anderzijds een aaneengesloten open platteland als tekortschietend om contemporaine ‘nieuwe’ geografische verschijnselen te duiden. De studie is daarmee een reactie op de Vijfde Nota over de Ruimtelijke Ordening. Daarin wordt dit dominante discours wederom materieel en symbolisch gereproduceerd met een pleidooi voor intensivering van het grondgebruik in stedelijke gebieden en het zoveel mogelijk open houden van landschap door het trekken van bebouwingscontouren. Met een kritische reflectie op dit beleidsvoorstel staat de WRR niet alleen. De recente politieke veranderingen in Den Haag zijn niet aan het ruimtelijke ordeningsdossier voorbijgegaan. De Vijfde Nota is nooit door het parlement gekomen en onder Balkenende I werd er middels de ‘stellingnamebrief’ een andere wending gegeven aan het beleid, met als hoofdpunten: minder regels en meer beleidsvrijheid voor gemeenten.

Dit rapport komt gelukkig los van de politieke retoriek die hoorde bij het afdoen van een paars ‘product’ als de Vijfde Nota en gaat dieper in op enkele relevante veranderingen in de samenleving die nopen tot een structurele herziening van het ruimtelijk beleid. In vogelvucht schetsen drie hoofdstukken het werk van vooraanstaande sociale wetenschappers waaronder Krugman, Giddens, Castells en Harvey, in disciplines waarin maatschappelijke veranderingen en ruimte centraal staan: economie, sociologie en geografie. Dit deel vormt daarmee, misschien onbedoeld, een prima reader voor menig sociaal-wetenschappelijke opleiding. Dat ruimte en maatschappij elkaar wederzijds beïnvloeden is geen nieuw inzicht.

Opvallend in de hedendaagse geografie zijn vooral de plekken die daadwerkelijk snel fysiek veranderen: stadsranden en transportcorridors veranderen in eindeloze bedrijven-terreinen, megastores en golfbanen. De beleving van deze gebieden (veelal vanuit de auto) zet onze traditionele visie van de Nederlandse geografie op zijn kop. Daarnaast zijn er veel plekken die vooral functionele veranderingen kennen: historische binnensteden worden winkel- en vermaakgebied, het platteland rond de grote steden krijgt steeds meer een functie als recreatiegebied en luxueuze woonomgeving. Ondanks dat de auteurs zelf aangeven dat er meer empirisch onderzoek nodig is om het gat tussen theoretische verklaringen en de praktijk van het ruimtegebruik te vullen, stellen ze dat 'grote' concepten zoals globalisering, individualisering en technologische vernieuwingen in belangrijke mate verantwoordelijk zijn voor deze processen.

De relevante vraag is natuurlijk hoe we met deze ontwikkelingen om moeten gaan. Helaas biedt het rapport hier minder houvast. Het gevolg van de 'nieuwe geografie' is dat functionele systemen in onze samenleving vaak gebieden overstijgen die wij 'stad' of 'land' noemen. De traditionele beleidsmatige oplossing in ruimtelijk ordeningsland om met een schaalvergroting van de ruimtelijke concepten (van stad naar agglomeratie en via stadsgewest naar netwerkstad en stedelijk netwerk) de werkelijkheid te blijven duiden en sturen schiet tekort. Het uitgangspunt blijft hierbij immers steeds het samenhangende geheel, terwijl juist de segmentatie van ruimte en de verschillende betekenissen die groepen aan plekken geven de belangrijkste kenmerken zijn die in het beleid over het hoofd worden gezien.

Het traditionele instrumentarium van de ruimtelijke ordening, het bestemmen van gronden door de overheid op basis van een samenhangend plan, staat hiermee onder druk als een legitiem sturingsinstrument. Het alternatief is echter zo duidelijk nog niet, mede omdat tegelijkertijd (deels dezelfde) ontwikkelingen de effectiviteit van sturingsmogelijkheden van de overheid in het algemeen ondermijnen. Het is jammer dat de auteurs veel minder aandacht besteden aan de stap van analyse naar beleid. De slotanalyse blijft traditioneel in bespiegelingen over de mogelijkheden die de overheid heeft in (het sturen van) de ruimtelijke inrichting. Het rapport rept over een 'selectief inrichtingsbeleid' waarin de overheid zou moeten aanhaken op gebieden die al sterk in ontwikkeling zijn, met als doel om hier bepaalde concrete kwaliteiten aan toe te voegen. Het resultaat van dergelijk 'positief beleid' stemt in het buitenland niet altijd tot tevredenheid. Menig Amerikaanse stad kent zijn opgepoetst waterfront (met inderdaad ruimtelijke kwaliteiten die wij in Nederland niet kennen) als een succesvolle convergentie tussen publieke en particuliere belangen. De verderop gelegen vervallen wijken zonder toekomst blijven buiten het zicht. In Nederland kennen wij dergelijke contrasten nauwelijks, maar met dit positieve beleid kunnen we voor het ergste gaan vrezen.

Daarom ligt de opgave volgens mij eerder in het slim omgaan met de voorkeuren van particuliere investeerders om deze geografisch en functioneel te koppelen aan beleidsdoelstellingen voor andere (vanuit de markt minder bedeelde) gebieden. Te denken valt aan brede gebiedscoalities waarin particuliere en publieke krachten gekapitaliseerd worden in het realiseren van meervoudige planningsop-

gaven. De voorstellen voor 'projectenveloppen' van Priemus, waarin binnen een regio verschillende ruimtelijke investeringen (financieel) aan elkaar worden gekoppeld, vormt hiervoor een goede aanzet. Deze meer op solidariteit gebaseerde uitgangspunten passen veel beter in de Nederlandse planning- en bestuurscultuur. Geografische dogma's als stad en land kunnen overstegen worden door gezamenlijk ontwerp-, investerings- en beheeropgaven te schetsen voor bepaalde regio's. De uitvoering vereist echter nogal wat 'nieuwe vaardigheden' van zowel publieke, particuliere als overige partijen. Te denken valt aan betere kennis van marktprocessen door de overheid en meer kennis van bestuurlijke processen door marktpartijen. Daarnaast zijn er innovatieve organisatievormen nodig waarin eigenschappen van partijen tot een meerwaarde kunnen komen. Op deze punten gaat dit rapport niet in en dit is een omissie na een veelbelovend analytisch deel. Het gevaar dreigt daarmee dat de 'nieuwe geografie' ons overspoelt zonder dat we er adequaat op reageren en vorm aan geven.

Stan Majoor

Rapoport, R., Bailyn, L., Fletcher, J. K. & Pruitt, B.H.
Beyond the work-family balance.
Advancing gender equity and workplace performance

San Francisco, Jossey-Bass, 2002, 244 pp.
ISBN 0-7879-5730-5

Een nieuw conceptueel kader wil nog wel eens helpen om de belangstelling voor sociale vraagstukken waar weinig schot in zit op te

krikken. In gunstige gevallen dragen conceptuele ingrepen bij aan een nieuwe definitie en oplossingsrichting voor oude problemen. De ongelijke arbeidspositie van vrouwen is een schoolvoorbeeld van een weerbarstig vraagstuk dat periodiek aan een herformulering is onderworpen. Van een rolconflict van gehuwde vrouwen in de jaren vijftig en zestig, evolueerde het probleem van de ongelijke arbeidspositie van vrouwen, naar een attitudeprobleem van alle vrouwen in de jaren zeventig en tachtig. De al weer tanende populariteit van de metafoor van 'het glazen plafond' wijst erop dat in de laatste decennia de oorzaken van sekseongelijkheid vooral in de arbeidsorganisatie en in het bijzonder de organisatiecultuur gezocht werden.

Het oeuvre van Rhona Rapoport laat zich lezen als een afspiegeling van deze conceptuele evolutie van sociaal-psychologische problematiek naar organisatieprobleem. Eind jaren zestig vond deze grand old lady van het emancipatieonderzoek samen met haar man Robert Rapoport het begrip 'dual career families' uit. Tegenwoordig onderzoekt ze op welke aannamen over sekse organisatiepraktijken gestoeld zijn. Als consultant van de Ford Foundation interesseert ze grote Amerikaanse ondernemingen voor een actieprogramma, waarin organisatiebelangen en emancipatiebelangen samengaan.

Beyond the work-family balance. Advancing gender equity and workplace performance zet de filosofie en de praktische uitwerking van het programma uiteen. Het boek presenteert een model voor actie-onderzoek (CIAR: Collaborative Interactive Action Research), een onderzoeks- en interventiemethode om in nauwe samenwerking met organisatieleden een veranderingstraject op te stellen, waarin het streven naar seksegelijkheid ten

goede komt aan de arbeidsprestaties en vice versa. Volgens deze win-winbenadering zijn arbeidsorganisaties geënt op masculiene waardepatronen en handelingsrepertoires, die ondoelmatig, inefficiënt en niet meer van deze tijd zijn. Arbeidsorganisaties bleken vast te houden aan de onbeperkte beschikbaarheid van organisatieleden als indicatie voor betrouwbaarheid en toewijding, terwijl deze achterhaalde conventie het stellen van prioriteiten en het nuttig besteden van tijd in de weg stond. Soortgelijke bevindingen golden voor de allesbehalve gender-neutrale operationalisering van competentie. Sociale vaardigheden en coöperatieve en democratische vermogens werden ten onrechte als persoonlijke eigenschappen gewaardeerd, in plaats van als kenmerken van competentie. Technische en analytische vaardigheden, al dan niet in combinatie met borstklopperij en individualistisch en autoritair optreden, scoorden daarentegen hoog op de bekwaamheidsladder.

De methodiek van het actieprogramma berust op de vooronderstelling dat ongefundeerde aannamen over 'commitment' eerder een symbolische dan een praktische betekenis hebben en daarom schadelijk zijn voor vrouw en bedrijf. De twee thema's, toewijding en competentie, zijn uitgewerkt in protocollen voor individuele en groepsinterviews, die de samenhang tussen seksegelijkheid en organisatie-effectiviteit benadrukken. Veranderings-experts leren organisatieleden vervolgens om in gezamenlijke sessies organisatie-ervaringen met toewijding en competentie langs deze lijnen te analyseren en te 'reframen'.

Wat is de politieke en wetenschappelijke waarde van deze inkadering en herformulering van sekseongelijkheid in termen van organisatieverandering? De onderzoekers

kiezen voor een *package deal* waarin seksegelijkheid als een bedrijfsbelang gepresenteerd wordt en rechtvaardigheidsoverwegingen naar de achtergrond verdwijnen. Deze reductie van het seksevraagstuk valt vanwege de huidige politieke desinteresse in dit issue te verdedigen, zeker als de resultaten bemoedigend zijn. Onderzoekers melden echter in alle openheid dat veranderingen in tijdsmanagement en bekwaamheidsindicatoren op nogal wat weerstanden stuiten. Het verpakken van seksevraagstukken in een economisch discours trekt vooral de organisatietop over de streep. De subtop en het middenkader ontleent zijn status aan de conventies die door de veranderingsdeskundigen op de schop worden genomen. Ook wetenschappelijk brengt dit onderzoek ons niet heel veel verder. Niet alleen zijn de keuze en uitwerking van commitment en bekwaamheid nogal seksestereotiep, ze houden ook weinig rekening met verschillen binnen de seksen en de context waarbinnen die tot uitdrukking komen.

Liesbeth Bervoets

Sengers, E.

“Al zijn wij katholiek, wij zijn Nederlanders”. Opkomst en verval van de katholieke kerk in Nederland sinds 1795 vanuit rational-choice perspectief

Delft: Eburon, 2003, 235 pp.

ISBN 90-5166-965-8

Sengers wil de opkomst en het verval van de katholieke kerk in Nederland sinds 1795 verklaren. Centraal staat de vraag in welke mate de rationele-keuzetheorie een betere verklaring kan geven van de ontwikkeling van hetatholicisme in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw. Hij mengt zich hiermee in de godsdienstsociologische strijd tussen de rationele-keuzetheorie en de seculariseringstheorie.

Hoofdstuk 1 beschrijft de ontwikkeling van de katholieke kerk in Nederland. Deze ontwikkeling kent volgens Sengers vier fases: geringe groei tussen 1795 en 1870, sterke groei tussen 1870 en 1920, beginnend verval na 1920 en sneller verval na 1960. Vijf inhoudelijke hoofdstukken – voor de periode na 1960 worden twee hoofdstukken ingeruimd – beschrijven deze ontwikkelingen zeer uitgebreid. Daarbij wordt ingegaan op de trend in lidmaatschap, de trend in acceptatie van de door de kerk gestelde ethische en religieuze waarden, en de trend in het door de kerk gewenste religieuze gedrag. Door meerdere indicatoren te bekijken wordt de aard van de ontwikkelingen van de katholieke kerk uitgebreider geschetst dan in voorgaande studies. Zeer prettig zijn de tabellen in de bijlage, waar de lezer de data waarop de grafieken zijn gebaseerd in detail kan bekijken.

Toch moet er een kanttekening worden geplaatst bij de interpretatie van sommige gegevens. De eerste grafiek presenteert het absolute aantal katholieken in Nederland tussen 1809 en 1960, en het relatieve aandeel van de katholieken in de Nederlandse bevolking. Een groei in dit aandeel hoeft echter niet per se iets te zeggen over het succes van de katholieke kerk. Sinds de volkstelling van 1947 is bekend dat verschillen in sterfte, migratie en geboorte hier ook van invloed kunnen zijn. Op grond van een stijgend aantal katholieken wordt in het boek geconcludeerd dat er sprake is van groei, die vervolgens wordt gekoppeld aan de inspanningen van de kerk. Maar hoe succesvol is een kerk die zijn ledenverlies alleen weet te compenseren door een hoog geboortecijfer?

Bij de percentages gemengde huwelijken van katholieken (Grafiek 4.1) spelen naast de *voorkeuren* van katholieken ook *beperkingen* die worden gevormd door de aanwezigheid van potentiële huwelijkskandidaten. Wanneer katholieken bijvoorbeeld geconcentreerd wonen in het zuiden van het land, kan het lijken dat er veel binnen de groep wordt getrouwd, terwijl in werkelijkheid de voorkeur voor een katholieke partner niet groot hoeft te zijn. Het is daarom beter om geen percentages maar odds ratio's voor deelgebieden te presenteren. Pas dan kan worden geconcludeerd dat de inspanningen van de katholieke kerk om gemengde huwelijken te ontmoedigen resulteren in een *voorkeur* voor een katholieke huwelijkspartner.

Er wordt in het boek nauwelijks aandacht geschonken aan een van de centrale theorieën in de godsdienstsociologie, de seculariseringstheorie. Deze theorie gaat ervan uit dat religie een bepaald antwoord geeft op cruciale levensvragen, vaak vragen omtrent leven

en dood. In moderne samenlevingen worden deze antwoorden vaak niet meer door de religie gegeven: waar men vroeger dacht dat mensen stierven door de hand van God, stelt men tegenwoordig dat het komt door bijvoorbeeld het hebben van een infectieziekte die het immuunsysteem aantast. Met de komst van de penicilline sterven veel minder mensen 'voor hun tijd' en als gevolg van dergelijke moderne uitvindingen zou de behoefte aan religie in moderne samenlevingen minder zijn dan in voor-moderne samenlevingen. Bruce (1999), de meest toonaangevende aanhanger van de seculariseringstheorie, geeft aan onder welke condities de seculariseringstheorie niet opgaat: wanneer de religie iets anders te doen krijgt dan bemiddelen tussen het natuurlijke en het bovennatuurlijke. Hierbij kan gedacht worden aan Nederland tijdens de verzuiling, of aan de strijd in Noord-Ierland. Talloze studies laten zien dat de seculariseringstheorie het belang van de religie in de voor-moderne tijd en de recente secularisering in ons land goed kan verklaren.

Een rivaliserende theorie is de rationele-keuzetheorie. Stark was de eerste die deze theorie toepaste op vragen over godsdienst. Het is niet voor niets dat dit door een Amerikaanse onderzoeker is gedaan; de seculariseringstheorie kan niet goed verklaren dat een van de meest moderne landen in de wereld – de Verenigde Staten – zo veel kerkleden heeft. Een van de basisaannames die Stark maakt is dat de vraag naar religie stabiel is over de tijd en niet varieert tussen plaatsen. In andere woorden: de behoefte aan religie zou altijd en overal hetzelfde zijn. Hieruit volgt dat een verklaring van afnemend kerklidmaatschap of kerkbezoek gezocht moet worden in het aanbod van religieuze goederen op een

levensbeschouwelijke markt. Mensen hebben volgens deze theorie een universele behoefte aan religie; dat niet iedereen kerklid is of trouw naar de kerk gaat heeft dus te maken met de aard van het aanbod van de religie. In het slothoofdstuk van het boek van Sengers is te lezen dat de kerkgemeenschap van de rationele-keuzetheorie kan leren dat er een blijvende behoefte aan religie is. Deze observatie is echter onjuist. Het betreft hier een *aanname* van de theorie die in dit boek niet wordt getoetst. Er is (misschien) een blijvende behoefte aan zingeving, maar of dit kerkelijke zingeving is, valt op empirische gronden sterk te betwijfelen.

Sengers kiest in zijn studie onomwonden voor de rationele-keuzetheorie en schuift de seculariseringstheorie – naar mijn mening onterecht – terzijde. Een nieuwe theorie is pas nodig als eerdere theorieën niet bleken te kloppen. Op inhoudelijke bevindingen van de seculariseringstheorie wordt echter weinig ingegaan. Wel wordt opgemerkt dat Bruce (1999) in zijn kritiek op de rationele-keuzetheorie de grenzen van de betamelijkheid overschrijdt. Deze observatie deel ik niet. Bruce laat zien dat er problemen zijn met de basisaannamen van de rationele-keuzetheorie, en dat de theorie ook in de empirie een kritische toets niet goed kan doorstaan. Stark en zijn collega's staan er om bekend niet in te gaan op kritiek, en weerleggingen van hun theorie als onbeduidend van tafel te vegen. Ter illustratie: toen Olson (1998) liet zien dat een rekenfout van Iannaccone betekende dat de rationele-keuzetheorie in een artikel van Finke en Stark niet bevestigd maar juist weerlegd werd, presteerden Finke en Stark (1998) het om hier in hun reactie in het geheel niet op in te gaan. Ook op eerdere kritiek op de rationele-keuzetheorie door Bruce

zijn Stark en zijn collega's niet serieus ingegaan; dit kan de felheid van Bruce (1999) wellicht verklaren.

Niettemin geeft het boek een mooie beschrijving van de ontwikkeling van het katholicisme in de laatste tweehonderd jaar. In welke mate de studie theoretisch profiteert van het gehanteerde rationele-keuzeperspectief is onduidelijk. Het mooie van de rationele-keuzetheorie is dat het een verbinding maakt tussen het macroniveau en het microniveau, door uit te gaan van rationeel handelende mensen in een religieuze markt. Een zwakte van de seculariseringstheorie is dat er slechts uitspraken gedaan worden op het macroniveau, waardoor het verklaringsmechanisme onduidelijk blijft. Er was meer theoretische vooruitgang geboekt wanneer een poging was gedaan om de macroverklaring van de seculariseringstheorie te verbinden met een micromacroverklaring over de gevolgen van de overgang van een staatskerk naar een religieuze markt. Door de rationele-keuzetheorie alleen te gebruiken om een inzicht te geven in de ontwikkelingen in katholiek Nederland – en hem niet serieus te toetsen – is het daarnaast niet mogelijk de houdbaarheid ervan kritisch te bekijken.

Bruce, S. (1999). *Choice & religion. A critique of rational choice*. Oxford: Oxford University Press.

Finke, R., & Stark, R. (1998). Religious choice and competition. *American Sociological Review*, 63, 761-762.

Olson, D. V. A. (1998). Religious pluralism in contemporary US Counties. *American Sociological Review*, 63, 759.

Ariana Need

Hooghiemstra, Erna
Trouwen over de grens.
Achtergronden van partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland

Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, publicatie 2003/5, 224 pp.
ISBN 90-377-0087-X

Politici hebben een groot vermogen om jarenlang een maatschappelijk probleem te negeren of zelfs te ontkennen en dan plotse-ling te doen of ze die kwestie zelf hebben ontdekt. Voor sociale wetenschappers een moedeloze ervaring. Het opvallend grote percentage transnationale huwelijken onder Turken en Marokkanen in Nederland is daar een goed voorbeeld van. Want dat er door deze groepen veel over de grens wordt getrouwd was bij deskundigen allang bekend, onder andere door een publicatie uit 2000 van Hooghiemstra zelf. Het is een grote verdienste van *Trouwen over de grens* dat het veel aandacht in de media heeft getrokken. Aan de maatschappelijke betekenis van de publicatie hoeft niet te worden getwijfeld, want het op grote schaal transnationally huwen levert evidente problemen op, zoals een achterblijvende integratie van deze nieuwkomers en, via hun kinderen, van grote delen van de Turkse of Marokkaanse gemeenschap.

Transnationale huwelijken kwamen natuurlijk ook in het verleden voor, bijvoorbeeld bij de grote volksverhuizingen uit Oost-Europa naar Amerika rond 1900. De aantallen hingen sterk samen met de mate waarin grenzen gesloten blijven en met de grootschalige veranderingen in de beroepsstructuur van West-Europese landen (Bryceson & Vuorela,

2002: 31-45). In het huidige Nederland beperken transnationale huwelijken zich ook niet tot Turken of Marokkanen. Volgens het CBS (CBS, 2003) kwamen in 2001 ruim twintigduizend niet-Nederlanders naar Nederland om hier te huwen of samen te gaan wonen met iemand die al in Nederland woonde. Ruim zesduizend van hen waren Turken of Marokkanen en samen vormen ze slechts dertig procent van al deze huwelijksmigranten. Andere groepen zijn bijvoorbeeld, vooral vrouwelijke, Oost-Europeanen en vrouwen uit Thailand. Het is nog maar de vraag of deze personen makkelijker in de Nederlandse samenleving integreren dan de Turkse of Marokkaanse partners die migreren. Maar bij de overige groepen gaat het meestal om individuele gevallen en niet om gehele gemeenschappen. Het verschijnsel beperkt zich overigens niet tot Nederland. In Duitsland neemt het aantal transnationale huwelijken onder Turken zelfs toe: zo ongeveer zeventienduizend in 2000 tot negentienduizend in 2002 en het zijn vooral mannen die een partner uit Turkije halen (*Die Zeit* 28 aug. 2003). Dat zegt waarschijnlijk ook iets over de gebrekkige integratie van deze mannelijke Turken in de Duits/Turkse samenleving.

Helaas heeft Hooghiemstra weinig neiging om haar onderzoek in een iets breder kader te plaatsen; in hoofdstuk 1 haast ze zich – ze noemt de CBS-getallen niet – om haar eigen onderzoeksgroep af te bakenen, zonder veel theoretische reflectie of een blik opzij. Het proefschrift bestaat uit twee delen: een kwantitatief gedeelte en een gedeelte waarin verklaringen worden gezocht voor het hoge percentage transnationale huwelijken. Het blijkt nog niet zo eenvoudig om vast te stellen hoe vaak er eigenlijk over de grens

getrouwd wordt want op grond van de structuurtellingen van het CBS kan niet onmiddellijk een onderscheid gemaakt worden tussen hen die al in Nederland woonden toen ze huwden en hen die al buiten Nederland waren getrouwd, iets dat bij de eerste generatie meestal het geval was. Hooghiemstra heeft grondig werk verricht door een nieuwe bewerking op de structuurtellingen uit te voeren. Daarbij is een strikte definitie nodig van huwelijksmigranten, namelijk: 'personen die in het kader van een huwelijk met hun in Nederland wonende partner migreren' (19). Van de Turkse mannen trouwt ongeveer tachtig procent met een huwelijksmigrant, bij Turkse vrouwen en Marokkaanse mannen ligt dat zo rond de 85 procent en bij Marokkaanse vrouwen ligt het aandeel het laagst met 68 procent.

Om transnationaal huwen te begrijpen zou niet alleen onderzoek nodig zijn naar sociale verhoudingen binnen de Marokkaanse en Turkse gemeenschappen in Nederland, maar ook naar die in het land van herkomst en de betekenis van de verplaatste netwerken die door immigratie zijn ontstaan. Dat zou vereisen dat een groep transnationaal gehuwden wordt benaderd om hun motieven (of die van hun ouders) te achterhalen. Inderdaad, een tijdrovende en lastige methode – zeker het construeren van life histories x- die ook nogal wat sociale en taalvaardigheid zou vereisen om met laagopgeleide vrouwelijke huwelijksmigranten in contact te komen terwijl zij voor de integratie in de Nederlandse samenleving het meest problematisch zijn. Hooghiemstra kiest daar niet voor: in het kwalitatieve tweede gedeelte wordt gebruik gemaakt van acht focusgroepen, een methode die wel bij verkiezingsonderzoek en commercieel onderzoek wordt gebruikt.

Hooghiemstra heeft dit gedeelte uitbesteed aan een onderzoeksbureau en analyseert de door het bureau vastgelegde groepsgesprekken. 'Dat kost een paar centen, maar dan heb je ook wat,' heet dat in eigentijds Nederlands. Maar dat valt nogal tegen. In de eerste plaats krijgen we zo uitsluitend meningen van jongeren tussen de 17 en 25 over zulke huwelijken te horen, zelf zijn ze nog niet getrouwd. Dat is toch een andere probleemstelling dan onderzoek naar achtergronden van partnerkeuze, want hoe zulke huwelijken totstandkomen of welke betekenis zo'n transnationaal huwelijk heeft voor de partners, familie of zelfs de eigen gemeenschap in Nederland of het land van herkomst, horen we niet. Ten tweede spreekt Hooghiemstra wel over hoog- en laagopgeleiden, maar uit Schema B3.1 blijkt dat het bij de laagst opgeleiden toch bijna altijd gaat om mavo of mbo, alleen bij Marokkaanse mannen treffen we een enkeling aan die lager is opgeleid. Het aantal respondenten dat studeert op hbo of universiteit is daarentegen oververtegenwoordigd. Dat zal wel komen door de selectiemethode van het onderzoeksbureau onder de eigen enquêteurs. Ten derde is het gevaar dat mensen elkaar beginnen na te praten in zo'n kleine focusgroep niet geheel denkbeeldig.

Natuurlijk krijgen we nuttige en informatieve zaken te horen, zoals over het belang dat de partner moslim moet zijn (dat wordt zelfs nog belangrijker gevonden dan een gelijke etnische afkomst), over de druk van het sociale netwerk van familie en gemeenschap, of de lage dunk die sommige Marokkaanse meisjes over Marokkaanse jongens in Nederland hebben. De schrijfster bewerkt en presenteert haar materiaal systematisch en dat doet ze adequaat. Maar veel is eigenlijk

wel bekend. Zo had de schrijfster met vrucht de website www.marokko.nl kunnen raadplegen waar altijd wel een forum van Marokkaanse jongeren over liefde en uithuwen aan de gang is. Bovendien is de laatste jaren op journalistieke en antropologische wijze, anekdotisch misschien maar niettemin informatief, zoveel over dit onderwerp geschreven en zijn er verscheidene televisie-documentaires en praatprogramma's aan gewijd, dat dit gedeelte eigenlijk weinig nieuws toevoegt.

Zo is het boek van Hooghiemstra een nuttig SCP-rapport geworden met waardevolle cijfers waarvoor ik de schrijfster complimenteer. Het is te hopen dat ook politici deze cijfers zullen lezen. Maar als intellectuele proeve vind ik het boek enigszins teleurstellend, te braaf en ook een beetje gemakzuchtig, daarvoor is het kwalitatieve materiaal en het theoretische kader toch te beperkt. De bundel van Bryceson en Vuorela (2002) biedt veel ruimere perspectieven, maar heeft qua precisie weer zijn beperkingen. Het is ook nooit goed.

Bryceson, D. & U. Vuorela (2002). *The transnational family*. New European frontiers and global networks. Oxford: Berg.

CBS (2003). Waar komen de buitenlandse partners vandaan? *Webmagazine*, 3 maart 2003.

Hooghiemstra, E. (2000). Gemengd huwen en transnationaal huwen in Nederland: enkele feiten, *Migrantenstudies*, 16, 209-228.

H. Schijf

Ontvangen publicaties Mens & Maatschappij 2003-4

- Gerris (red.), J.R.M. *Gezin, school en gemeente. Integrale jeugdzorg en sociale integratie*. Koninklijke Van Gorcum BV, Assen 2003, ISBN 90 232 3935 0
- Hoogerwerf, Andries. *Politiek als evenwichtskunst*. Uitgeverij Damon bv, Budel 2003, ISBN 90 5573 428 4
- Junger, Marianne, Judi Mesman en Wim Meeus. *Psychosociale problemen bij adolescenten*. Koninklijke Van Gorcum BV, Assen 2003, ISBN 90 232 3914 8
- Klerk, M.M.Y. de. *Rapportage gehandicapten 2002*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2002, ISBN 90 377 0104 3
- Merens, Ans. *Midden in de media: meer vrouwen in de journalistiek*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2003, ISBN 90 377 0130 2
- Pels, Trees. *Respect van twee kanten*. Koninklijke Van Gorcum BV, Assen 2003, ISBN 90 232 3953 9
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling. *Hart voor Europa*. Den Haag 2003, ISBN 90 12 09998 6
- Sociaal en Cultureel Planbureau. *De sociale staat van Nederland 2003*. Den Haag 2003, ISBN 90 377 0138 8
- Steglich, Christian. *The framing of decision situations*. Diss. RU Groningen 2003, ISBN 90 5170 724 X
- Tellon, Lambert. *De grondslagen waarvan iedere levensbeschouwing een uitwerking is*. Gopher Publishers, Groningen 2003, ISBN 90 5179 038 4
- Verhoef, Thea en Sonja Ehlers. *Praktische pedagogische gezinsbegeleiding*. HB uitgevers, Baarn 2003, ISBN 90 557 4406 9
- Wilsem, Johan van. *Crime and context: the impact of individual, neighborhood, city and country characteristics on victimization*. Diss. KU Nijmegen 2003, ISBN 90 5170 738 X

Uitgeverij Verloren

MAAKT GESCHIEDENIS

Jan de Bas, **Een mijter zonder kruis.** *Sint-Nicolaas in de protestantse pers 1945-2000.* 288 blz., ingenaaid, geïllustreerd, ISBN 90-6550-770-1, €25,-

Het feest van Sint-Nicolaas, met zijn roomse en heidense wortels, heeft vele protestantse pennen in beweging gebracht. Jan de Bas beschrijft de rol van Sint-Nicolaas in de christelijke opvoeding en bij politiek-maatschappelijke vraagstukken, het feest als vermaak en als economische factor en de verhouding tussen het protestantse geloof en het geloof in Sint-Nicolaas.

Maarten van der Linde, **Het visioen van Eijkman.** *Dr. J. Eijkman, de Amsterdamsche Maatschappij voor Jongemannen en de vernieuwing van Nederland 1892-1945 (PR 22),* 457 blz., gebonden, geïllustreerd, ISBN 90-6550-764-7, €30,-

Eijkman, bekend als de stichter van het Driebergse centrum Kerk en Wereld, streefde naar vernieuwing van de Nederlandse samenleving. Hij gebruikte de AMVJ daarvoor als uitvalsbasis. Dankzij zijn visie en charisma kon de AMVJ haar bijzondere positie in het jeugdbestel, en daarbuiten, uitbouwen.

Anneke Linders, **'Frappez, frappez toujours!'** *N.S. Corry Tendeloo (1897-1956) en het feminisme in haar tijd.* 288 blz., ingenaaid, geïllustreerd, ISBN 90-6550-765-5, €25,-

Corry Tendeloo was zeer actief in de vrouwenbeweging en bereikte als Tweede Kamerlid dat de handelingsonbekwaamheid van gehuwde vrouwen en het arbeidsverbod voor huwende ambtenaressen werden afgeschaft. Met Tendeloo als centrale figuur belicht Linders feminisme en politiek in de periode tussen de twee feministische golven.

Yvette Marcus-de Groot, **Kunsthistorische vrouwen van weleer.** *De eerste generatie in Nederland vóór 1921.* 477 blz., ingenaaid, geïllustreerd, ISBN 90-6550-766-3, €39,-

Marcus beschrijft de rol van de eerste generatie vrouwelijke kunsthistorici in Nederland, die leefde in een periode waarin de positie van de vrouw in het maatschappelijke en culturele leven sterk veranderde. Met name in musea hadden vrouwen een wezenlijke inbreng, al bleef het sekseverschil van invloed.

Een man van eer. *Bloemlezing uit 'Jancko Douwama's Geschriften'. Vertaling en inleiding Martha Kist en Harmen Wind,* 238 blz., ingenaaid, geïllustreerd, ISBN 90-6550-769-8, €20,-

Tien jaar lang zat de 16e-eeuwse Friese edelman Jancko Douwama gevangen in het dwangslot Vilvoorde. Hij vond houvast in het beschrijven van zijn strijd voor het zelfbeschikkingsrecht der Friezen en het weerleggen van de aantijgingen. In deze bloemlezing, in modern Nederlands, weerklinkt de roep 'uit de diepte'.

Ronald van der Wal, **Of geweld zal worden gebruikt!** *Militaire bijstand bij de handhaving en het herstel van de openbare orde 1840-1920.* 352 blz., ingenaaid, geïll., ISBN 90-6550-734-5, €27,-

Van 1840 tot net na de Eerste Wereldoorlog speelde het leger een prominente rol bij de ordehandhaving in Nederland. Het had niet alleen een repressieve taak, maar werd ook preventief ingezet. Van der Wal beschrijft het moeilijke de-militariseringsproces dat na het beruchte Amsterdamse Kermisoproer van 1876 op gang kwam.

Postbus 1741, NL-1200 BS Hilversum – T 035-6859856, F 035-6836557 – E bestel@verloren.nl
Onze boeken zijn verkrijgbaar in de erkende boekhandel. Bij directe bestellingen worden verzendkosten in rekening gebracht. Meer informatie over al onze boeken: www.verloren.nl.